

ANTROPOLOGIE IMAGINACE. MAGICKÁ TRANSATLANTIKA V ETNOLOGOVĚ ČTENÁŘSKÉM DENÍČKU

Luboš VALENTA
Katedra Antropologie FF ZČU

Jen Bůh ví, jak dlouho bude trvat postupné zaplňování mezer v českých překladech zásadních děl světové literatury (o vědeckých textech nemluvě). Mimořádnou pozornost proto zasluhuje nakladatelství Garamond a jeho loni započatý projekt Edice Transatlantika (řídí Anežka Charvátová). Dosud se v knihkupectvích objevily dva svazky, přinášející dvě z největších jmen současného latinskoamerického písemnictví – Carlos Fuentes s románem *Starý gringo* (přel. Vladimír Medek) a jedním dechem čtené (a zřejmě i psané) *Chilské nokturmo* Roberta Bolaña (překlad Daniel Nemrava). Letos by podle edičního plánu měli následovat další *señores*, kteří mají nemalý podíl na tom, co je a co není literatura na jih od Río Grande – Julio Cortázar, Miguel Sousa Tavares a Reinaldo Arenas, plus jeden zbloudilý Španěl – Enrique Vila-Matas.

„Latinská Amerika byla blázincem Evropy, stejně jako Spojené státy byly její továrnou. Továrnu teď mají v moci šafáři a uprchlí blázni jsou jejich pracovní síly.“ Touto výstižnou antropologickou zkratkou charakterizuje svou domovinu „zlý muž“ latinskoamerického intelektuálního milieu, Roberto Bolaño^[1] (k nekonečné škodě všech myslících bytostí předčasně zesnulý v r. 2003). Alespoň z poloviny tak přesnou analýzu dějin interkulturních vztahů aby v etnologických kánonech a knihovnách filosofických fakult pohledal! V této souvislosti je vhodné zmínit několik důvodů, kvůli kterým se odvažuji obtěžovat čtenáře společenskovedního webzínu reklamou na beletrii:

Předně, v pseudodisciplíně zvané sociální a kulturní antropologie je možné v zásadě všechno, jak dokládají kupř. slova Jamese Clifforda v jednom vlivném, pro jistou část akademické obce nepochybně paradigmatickém sborníku: „Před několika lety Rodney Needham ve svém břitkém eseji (1970) poukázal na teoretickou inkoherenci, nepřehlednou změť motivací, nemožnost domluvy a rozdílnost specializací v současné akademické antropologii, což, zdá se, nemůže vést než k její intelektuální desintegraci. Needham s ironickým klidem poznamenává, že to je nejlepší cesta k rozdrobení antropologie mezi příbuzné disciplíny.“^[2] To je pravděpodobně až příliš katastrofický scénář, nicméně vzápětí už Clifford hovoří o textech ve zmíněném sborníku jako o „post-antropologických“^[3]. Připustíme-li, že i sebeexaktnější etnografie bude vždycky v lepším případě užitečným cestopisem, v horším případě poutavou sci-fi, nemusí už být tolik obtížné přijmout uměleckou literaturu jako možné a relevantní východisko vědecké práce (ovšemže při vědomí limitů a záludností s tím spojených). Ostatně, není třeba zdoluhavých textových kritik, obskurních dekonstrukcí ani hermeneutického zaříkávání, aby vyšlo najevo, že antropologie ve své současné podobě stěží může dostát imperativům pozitivismu či striktního empirismu, jakkoliv lákavá ještě stále pro mnohé zůstává efemérní prestiž exaktní vědy.

Za druhé, mým přáním je nasměrovat čtenářovu pozornost k latinskoamerické literatuře, poněvadž mám dojem, že je napěchována antropologickými tématy až k prasknutí. Podobný dojem má evidentně hispanistka prof. Anna Housková: „Osobitým rysem hispanoamerické literatury se stalo (...) téma kulturní identity. Pozornost spisovatelů se zde nesoustřeďuje na analýzu společnosti a jednotlivců, v popředí nestojí otázky sociologické, psychologické ani etické, nýbrž právě potřeba reflexe vlastní kultury.“[4] Jinými slovy, jste-li známým hispanoamerickým autorem, je nanejvýš pravděpodobné, že ve svých dílech čelíte přinejmenším dvěma konstantním výzvám – jednak co si počít s tzv. magickým realismem, který se stal standardní výbavou psacích strojů vyrobených v Jižní Americe, a jednak jak se vypořádat se svou kulturní identitou, což není lehká otázka a vaše aztécko-španělsko-francouzsko-afriická krev vám odpověď dvakrát neusnadní. Když Guatemalec Miguel Angel Asturias přebíral v roce 1967 Nobelovu cenu za literaturu, přivítal ho Anders Österling ze Švédské královské akademie těmito slovy: „Je nám potěšením uvítat Vás coby posla Latinské Ameriky, jejích obyvatel, jejího ducha a její budoucnosti.“[5] V roce 1990 získal stejné ocenění mexický básník a esejista Octavio Paz, jenž ve svém slavnostním projevu mimo jiné pravil: „(...) v mé části světa, v Latinské Americe, a především v mém rodném Mexiku nyní konečně dosahujeme opravdové modernity, která neznamená pouze politickou demokracii, hospodářskou prosperitu a sociální spravedlnost, ale také opětovné vyrovnání se svými tradicemi a se sebou samými.“[6] Před nedávnem u nás vyšla kniha Pohřbené zrcadlo, „kulturologický esej“, jímž se spisovatel Carlos Fuentes (o němž bude záhy řeč) zcela explicitně chopil úkolu vyložit kulturní dějiny Španělska a Latinské Ameriky[7]. A protože nejdůležitější devízou tamější literární produkce je osobitá, okouzlující i zraňující *imaginace*, je možné se ptát, zda je na místě pomyslná *antropologie imaginace*, nebo jestli je každý pokus destilovat z románu vědecký materiál pouhou *imaginací antropologie*, jež si osobuje kompetenci mluvit o umění a činit z něj další prostor své působnosti.[8]

Alespoň částečnou odpověď poskytuje třetí motiv, který vedl ke vzniku této krátké črty. Je tu totiž ještě literární teorie. Zabývat se románem jakožto textovou událostí je úkolem literární vědy – nás v této chvíli zajímá spíše coby nositel kulturního sdělení v antropologickém slova smyslu. Možná ale právě v takovém případě nám moderní literární teorie může podat svou pomocnou ruku, nebo se alespoň příliš nebránit našim záměrům. Američanu Jonathanu Cullerovi se podařilo nazvat svou práci „Krátký úvod do literární teorie“ a přesto napsat čtivou a zábavnou knihu. Relativně širokou pozornost věnuje otázce „Co je to literatura?“. K tomu poznamenává, že „pokud je jazyk vyčleněn z jiných kontextů, zbaven jiných účelů, je možné jej interpretovat jako literaturu (pokud však disponuje určitými vlastnostmi, které jej činí takové interpretaci přístupným).“[9] Uchopíme-li tuto Cullerovu tezi z opačného konce, můžeme snad říci, že pokud je takto vyčleněný, vpravdě literární jazyk opět zasazen do určitého kontextu (v našem případě kontextu hledání kulturní identity autora a všech těch, jejichž jménem zamýšlí promlouvat), pokud jsou mu připsány i jiné než čistě literární účely (třeba manifestace beznaděje nenacházení), pak je možné tento jazyk interpretovat ještě jinak než jako literaturu *sensu stricto*, „pokud však disponuje určitými vlastnostmi, které jej činí takové interpretaci přístupným“. Z předchozího vyplývá, že bychom jen těžko hledali literaturu (jakoukoliv), která by takovými vlastnostmi nedisponovala. Latinskoamerická literatura je navíc výjimečná tím, že oblast jejího vzniku představuje „výspu Západu – *un extremo de Occidente*“, jak říká Octavio Paz. Také Anna Housková zdůrazňuje paradox jihoamerické kulturní směsi, spočívající v jejím dvojjediném původu – na jedné straně nepopíratelně přináležející k západní židovsko-křesťanské kultuře, na straně druhé je jednou z jejích nejosobitějších metamorfóz, citelně ovlivněnou původními indiánskými kulturami a specifickým historickým vývojem[10].

Carlos Fuentes: Starý gringo

Prvním svazkem edice Transatlantika je *Starý gringo* (*El gringo viejo*, v některých dřívějších literárněhistorických publikacích se lze setkat s překladem *Starý Amerikán*), jeden z důležitých momentů v díle Mexičana Carlose Fuentesese. Mnozí dokonce považují právě tento román za vrchol Fuentesovy tvorby, ačkoliv autor přítomných řádek by takové označení mnohem raději vyhradil pro Fuentesovu prvotinu – *Nejprůzračnější kraj* (*La región más transparente*, u nás vyšlo poprvé a naposledy v roce 1966 v kongeniálním překladu Eduarda Hodouška), monumentální šerosvitnou fresku, vyžadující od čtenáře krajní pozornost a nasazení výměnou za strhující pout' Mexikem vysokým i nízkým, syrově naturalistickým i temně magickým, současným i minulým:

„je to ten, kdo na sebe bere hříchy země, (...) je to první rozhodnutí i poslední, je to buď vůle tvá a je to buď vůle má, je to uspěchaná samota před poslední otázkou, je to člověk, který umřel nadarmo, je to krok navíc, je to orel nebo slunce, je to jednota a rozptýlení, je to heraldický znak, zapomenutý obřad, vnucená móda, s'atý orel, had z prachu: prachu, který prchá v konstelacích po všech profilech města, po rozbitých iluzích i po iluzích dobytých, po starých vrcholcích chocholu a krve, po kupolích kříže a železa, po palácích valčíku a polky, po vysokých zdech, jež zakrývají pohledu rodinná sídla s bazénem a třemi auty a těly schovanými mezi bizamem a diamantem, rychlého prachu, který odnáší všechna vyřčená i nevyřčená slova (...).

Tady nám bylo dáno žít. Co s tím uděláme. V kraji nejprůzračnějšího vzduchu.“^[11]

Na románu *Starý gringo* pracoval Fuentes podle vlastních slov po dlouhou dobu mezi lety 1965 – 1985, což vzbuzuje jisté očekávání, uvědomíme-li si, jak mimořádně důkladnou kompozicí se vyznačují předchozí autorovy knihy, vzniknuvší ve výrazně kratším čase.

„Ten starý gringo přijel do Mexika umřít,“ zazní na několika místech románu^[12]. Je tomu tak. Fuentes domýšlí osud skutečné postavy, amerického spisovatele Ambrose Bierce, jenž na začátku dvacátého století náhle ukončil svou literární kariéru a navždy zmizel v občanskou válkou zmítaném Mexiku. Titulní postava *Starého gringa* nemá jméno. Je to stařec, který překračuje Río Grande, aby se zapojil do bojů mexické revoluce po boku vzbouřeneckých oddílů jiné reálné postavy, generála Francisca „Pancha“ Villy, a našel zde důstojnou smrt, neboť ve Spojených státech se mu zemřít nedaří a k sebevraždě mu chybí odvaha. Získává si pozornost mladého vůdce guerillové jednotky, samozvaného generála Tomáše Arroya, příslušníka Villovy armády. Na velkostatku, který vzbouřenci dobyli, potkává Harriet Winslowovou, Američanku, jež sem přijíždí vyučovat panské děti angličtině, revoluce se jí však postaví do cesty. Tak je kompletní trojlístek postav, jejichž vzájemné vztahy jsou metaforami spravedlivého boje proti útlaku i nesmyslného revolučního běsnění, střetu odlišných idealismů a setkání různých chápání osobní i kolektivní cti. V lidských pohnutkách a činech se zrcadlí velké téma vztahu Mexičanů k mocnému severnímu sousedovi a reflexe vlastních dějin. Bouřlivé sblížení Harriet (Spojené státy) a generála Arroya (Mexiko) projde v krátkém okamžiku svého trvání symbolickým vývojem od vzájemného nepochopení přes zvědavost a prudkou vášeň, vrcholící v milostném souboji o dominanci, až k vratkému porozumění, které se však příznačně hrouť ve svůj opak.

„Bojím se, že opravdovou hranici nosí každý z nás v sobě.“^[13]

Roberto Bolaño: Chilské nokturmo

Chilské nokturno je jiné. V podstatě neodkazuje k hledání kulturní nebo národní identity, podle jeho autora „román má mířit přímo k potěšení, k radosti z četby.“[14] Přesto se nakonec ústředním tématem jeví postavení myslitele v zemi uchvácené totalitním režimem („Jak dlouho si myslíš, že to takhle půjde, Chile? Copak se chceš změnit v něco jiného? V monstrum, které nikdo nepozná?“[15]).

Umírající katolický kněz Sebastián Urrutia Lacroix, básník a literární kritik, vypravuje několik zdánlivě nesouvisejících životních epizod, za jejichž všedností naléhavě tušíme trýzeň posledních otázek člověka. Slovy Eliase Canettiho, jež posloužila polskému básníkovi Czeslawu Miloszovi coby motto jedné z jeho knížek, „každý život je směšný, známe-li jej dost dobře. Pokud ho známe ještě lépe, je vážný a strašlivý.“[16]

Urrutia Lacroix je bytostný intelektuál (odhlédneme od četných snah učinit z tohoto termínu invektivu). Jako své životní poslání chápe vedle služby Bohu výhradně činnost na poli umění („studoval jsem a modlil se, modlil se a studoval“[17]). Roberto Bolaño je však poslední, kdo by měl v úmyslu něco takového pateticky oslavit – v následujícím dialogu je vypravěčovým partnerem slavný chilský literární kritik: „A Farewell: k čemu je život, k čemu jsou knihy, to jsou jen stíny. A já: jako ty stíny, které jste pozoroval? A Farewell: přesně tak. A já: Platon o tom napsal jednu velmi zajímavou knihu. A Farewell: nedělejte ze sebe idiota.“[18]

Už jako prominentní umělec a respektovaný arbiter je Sebastián Urrutia Lacroix požádán, aby spolupracoval s novým vedením země, samotným generálem Pinochetem a předními postavami jeho vojenské diktatury. Příznačné je, že prostředníky mezi knězem a vojenskou vládou jsou dvě bizarní postavy, pan Odeim a pan Oido (čteno pozpátku, *miedo* je španělsky *strach*, *odio* znamená *nenávisť*). Ačkoliv Sebastiánovo angažmá spočívá toliko v několika lekcích filozofie marxismu, s níž se chce Pinochet seznámit, aby jí dokázal účinně čelit, nic to nemění na hloubce morálního dilematu, kterému je hrdina vystaven. Obraz totalitní zvrhlosti vrcholí v závěru s postavou spisovatelky Marie Canalesové, která ve svém domě pořádá snobské večírky pro umělce, zatímco ve sklepení její manžel, agent tajné policie, mučí a vraždí disidenty.

Závěrem ještě jeden osvěžující úryvek z Bolaňova eseje o latinskoamerické literatuře, v němž se spisovatel nerozpakuje vzít si na mušku největší autory své doby ani literaturu jako takovou: „Takže se dál řídíme poučkami Garcíi Márqueze a čtíme Alexandra Dumase. Poslechněme Péreze Dragó nebo Garcíu Conteho a čtíme Péreze-Reverta. Záchrana čtenáře je v dobrodružném románu na pokračování (a náhodou také ve vydavatelském průmyslu). Kdo by to byl řekl. Samé řeči o Proustovi, bádání nad Joycem, a odpověď je přitom v dobrodružném románu. Ach, dobrodružné čtivo. Ale v posteli nestojíme za nic a nejspíš zase uděláme trapas. Všechno naznačuje, že není úniku.“[19] Mimoходом, o Carlosu Fuentesovi se Bolaño ve svém ohňostroji ironie nezmiňuje ani slovem. Proč asi?

Literatura

Bolaño, R. (2005): *Chilské nokturno*, přel. D. Nemrava, doslov A. Charvátová, Praha, Garamond.

Bolaño, R. (2006): *Mýty ze Chtulhu. O stavu latinskoamerické literatury*, přel. A. Charvátová, Kulturní týdeník A2, 1/2006.

Clifford, J. – Marcus, G. E. /eds./ (1986): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, London, University of California Press.

Culler, J. (2002): *Krátký úvod do literární teorie*, přel. Jiří Bareš, doslov Jiří Hrabal, Brno, Host.

Fuentes, C. (1966): *Nejprůzračnější kraj*, přel. a doslov napsal E. Hodoušek, Praha, Odeon.

Fuentes, C. (2003): *Pohřbené zrcadlo*, přel. A. Tkáčová, Praha, Mladá Fronta.

Fuentes, C. (2005): *Starý gringo*, přel. Vl. Medek, Praha, Garamond.

Housková, A. (1998): *Imaginace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech*, Praha, Torst.

Housková, A. /ed./ (2004): *Druhý břeh Západu. Iberoamerika jako soužití kultur*, Praha, Mladá Fronta.

Milosz, Cz. (2005): *Miloszova abeceda*, přel. V. Burian, Praha – Litomyšl, Paseka.

<http://www.nobelprize.org/literature>

[1] Bolaño, R. (2006): *Mýty ze Chtulhu. O stavu latinskoamerické literatury*, přel. A. Charvátová, Kulturní týdeník A2, 1/2006, s. 16.

[2] Clifford, J. (1986): *Introduction: Partial Truths*, in: Clifford, J. – Marcus, G. E. /eds./ (1986): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, London, University of California Press, p. 4 – 5. Překl. L. V.

[3] Tamtéž.

[4] Housková, A. (1998): *Imaginace Hispánské Ameriky. Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech*, Praha, Torst, s. 12.

[5] www.nobelprize.org, překlad a zvýraznění L. V. (Českému čtenáři jsou k dispozici následující Asturiasova díla: *Hádání z vlastní ruky*, výbor z poezie, přel. Vl. Maršíček a A. Novohradská, Praha 1961; *Víkend v Guatemale*, přel. Z. Hampejs a M. Svobodová, Praha 1962; zásadní román *Pan president*, přel. Z. Šmíd, Praha 1971; *Kukuřiční lidé*, přel. Z. Šmíd, Praha 1981.)

[6] www.nobelprize.org, překlad L. V. (Octavio Paz česky: *Na břehu světa*, přel. L. Čivrný, Praha 1966; *Pták vteřiny*, přel. Vl. Mikeš, Praha 1991; *Luk a lyra*, přel. Vl. Mikeš, Praha 1992.)

[7] Fuentes, C. (2003): *Pohřbené zrcadlo*, přel. A. Tkáčová, Praha, Mladá Fronta.

[8] Touha vypadat sečtěle svádí v souvislosti s tématem *imaginace* k citaci některých pasáží třeba z LeGoffa, Ginzburga, nebo aspoň Van Dülmena. Nezmýlím se snad příliš hrubě, podotknu-li, že přítomné pojetí imaginace má s badatelským zájmem zmíněných autorů sotva co společného.

[9] Culler, J. (2002): *Krátký úvod do literární teorie*, přel. Jiří Bareš, doslov Jiří Hrabal, Brno, Host, s. 33.

[10] Srov. Housková, A. (1998): cit. d., Housková, A. /ed./ (2004): *Druhý břeh Západu. Iberoamerika jako soužití kultur*, Praha, Mladá Fronta, s. 11-26.

[11] Fuentes, C. (1966): *Nejprůzračnější kraj*, přel. E. Hodoušek, Praha, Odeon, s. 320 a 322.

[12] Fuentes, C. (2005): *Starý gringo*, přel. Vl. Medek, Praha, Garamond, s. 11 a další.

[13] Tamtéž, s. 20.

- [14] Bolaño, R. (2005): *Chilské noční*, přel. D. Nemrava, dosl. A. Charvátová, Praha, Garamond, s. 131.
- [15] Tamtéž, s. 77-78.
- [16] Elias Canetti, cit. in: Milosz, Cz. (2005): *Miloszova abeceda*, přel. V. Burian, Praha – Litomyšl, Paseka, s. 5.
- [17] Bolaño, R.: *Chilské noční*, s. 53.
- [18] Tamtéž, s. 52.
- [19] Bolaño, R. : *Mýty ze Chtulhu*, s. 16.